

سیاست جنایی حاکم بر مسولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون مجازات ۱۳۹۲

لطف الله حیدر خواه

دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز

چکیده

در قوانین موضوعه جهان از جمله قانون جمهوری اسلامی ایران، قانونگذار جرم و مسئولیت اشخاص حقوقی را مورد توجه قرار داده و برای آن مجازات خاصی را مقرر کرده است. یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که قانونگذار در اولین تجربه خود برای شناسایی نهاد مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون مجازات ۱۳۹۲، اگرچه قدم مثبتی در جهت پر کردن خلأ قانون موجود در این زمینه برداشته، ولی بی‌نقص عمل نکرده است. سیاست جنایی قانونگذار ایران در ماده ۱۴۳ قانون مجازات اسلامی، با قراردادن مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی بر اساس نظریه مغز متفکر، این نهاد را به صورت مضیق پذیرفته است. بر همین اساس در این مقاله به سیاست جنایی حاکم بر مسولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون مجازات ۱۳۹۲ پرداخته شده است. این تحقیق با روش توصیفی-تحلیلی انجام گرفته است و با این هدف که سیاست جنایی ایران در قبال مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی را در ابعاد مختلف تقنینی، قضایی، اجرایی و مشارکتی مورد بررسی قرار دهد. پس از بررسی و تحقیق در این زمینه مهمترین سیاست کیفری تقنینی به صورت انحلال شخص حقوقی؛ مصادره‌ی کل اموال؛ ممنوعیت از یک یا چند فعالیت شغلی یا اجتماعی به طور دائم یا موقت؛ ممنوعیت از دعوت عمومی برای افزایش سرمایه به طور دائم یا موقت؛ ممنوعیت از صادر نمودن برخی از اسناد تجاری (از قبیل چک، سفته و ...) حداکثر برای مدت پنج سال؛ جزای نقدی؛ انتشار حکم محکومیت به وسیله‌ی رسانه‌ها، می باشد.

واژه‌های کلیدی: مسئولیت کیفری، جرم، شخص حقوقی، سیاست جنایی، نظام حقوقی ایران

۱-۱- مقدمه

یکی از مسائل بحث برانگیز در حقوق جزای کشورهای جهان مسأله مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی است. فقدان دکتین واحد و راه گشا در این زمینه موجب شده است که قوانین کشورها و به تبع آن دادگاهها رویه های متفاوت و گاه متضادی در برخورد با این مسأله اتخاذ نمایند و در نتیجه به افراط و تفریط بگرایند به نحوی که بعضی از کشورها همچون قانون جزای کوبا اجرای همه نوع کیفر (اعم از مالی و غیر مالی) را در مورد اشخاص حقوقی ممکن و روا بدانند و از انحلال و تعطیل شدن شخصیت های حقوقی بعنوان مجازاتهای جایگزین اعدام و حبس سخن بگویند. در طی یک قرن گذشته، اشخاص حقوقی چه از لحاظ تعداد و چه از لحاظ اهمیت، رشد گسترده ای کرده و بسیاری از فعالیت های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، ورزشی، امنیتی و ... را به عهده گرفته اند.^۱ در کشور ما تا قبل از تصویب قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، اگرچه به صورت پراکنده در بعضی قوانین ضمانت اجرایی برای اعمال متخلفانه اشخاص حقوقی در نظر گرفته شده بود، لکن مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی به صورت نظام مند و جامع به رسمیت شناخته نشده بود (البته در قانون جرایم رایانه ای مصوب ۱۳۸۸، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی تنها در مورد این جرایم پذیرفته شده بود). با تصویب قانون مجازات ۱۳۹۲، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در مورد جرایمی که با توجه به قوانین ما قابلیت ارتکاب توسط اشخاص حقوقی را داشتند، به صورت جامع مورد پذیرش قانون گذار قرار گرفت.^۲

۱-۲- مفاهیم

۱-۲-۱- مفهوم سیاست جنایی

اصطلاح سیاست جنایی معادل واژه فرانسوی «politique criminelle» و واژه انگلیسی «policy criminal» است و مفهوم بسی وسیع تر از سیاست کیفری دارد. اصطلاح «سیاست جنایی» از نظر لغوی به معنای «تدبیر و تدبیر» و چاره اندیشی برای پدیده مجرمانه که در قلمرو سیاست جنایی شامل انحراف و جرم می شود آمده است. سیاست جنایی به عنوان مفهومی حقوقی، سیاسی و اجتماعی تاکنون برداشت های متفاوت و بعضاً متضادی را به خود دیده است. هر چند این امر بعضاً با مفهوم سیاست، طبیعی است، اما سیر اندیشه ها در این قلمرو مقتضی نتیجه ای قابل قبول است. این تشتت آرا را می توان معلوم چند عامل دانست: لفظ سیاست در این اصطلاح تداعی مفهومی است که دارای اصول، اهداف، روش ها و ابزارهایی می باشد. می دانیم که در نظام رسیدگی به امور جنایی، سازمان های فراوان و پیچیده ای دست اندرکارند و همین امر سبب می شود که مفهوم سیاست از زوایای مختلف مد نظر قرار گیرد. در نظام رسیدگی جنایی این مفهوم از یک سو تعیین کننده روش های معمولی اتخاذ تصمیم یعنی همان الگوی جریان عادی امور است و از سوی دیگر برای توصیف فعالیتی بکار می رود که با آگاهی، سازمان یافته و مقرر گردیده است برای مدتی معین حالت عملیاتی داشته باشد. مفهوم سیاست در این تعبیر به معنی طرح یا پروژه و غالباً نیز متضمن طرح دگرگونی و تغییر است. دون گیو وابر سیاست جنایی را ابزاری بر واکنش کیفر و سرکوبگر در مقابل جرم دانسته است.^۳ از نظر خانم کریستین لودرز سیاست جنایی هم یک تأمل و تفکر معرفت شناسانه درباره پدیده جنایی و حاکی از قصادی است که برای مبارزه با ابزارهای ضد انحراف و بزهکاری به اجراء گذاشته می شود. سیاست جنایی یک راهبرد یا استراتژی حقوقی و اجتماعی مبنی بر گزینه های سیاسی برای پاسخ دهی همراه با واقع بینی و مسایل ناشی از پیشگیری و سرکوبگری کیفری و پدیده مجرمانه به معنای عام آن است.^۴ از جمله مشهورترین تعریف سیاست جنایی می توان به

۱ - موسوی مجاب، سید درید، رفیع زاده، علی، ۱۳۹۴، دامنه مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون مجازات اسلامی، مقاله ۶، دوره ۴، پژوهشنامه حقوق کیفری، شماره ۱۳، صفحه ۱۴۷-۱۶۹

۲ - رفیع زاده، علی. (۱۳۹۲). مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی حقوق عمومی، پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، ص: ۴۸

۳. حسینی، سید محمد، سیاست جنائی در اسلام و در جمهوری اسلامی ایران، تهران، انتشارات سمت و دانشگاه تهران، چاپ نخست، ۱۳۸۳، ص ۱۶-

۲۵

۴. لودرز، کریستین، درآمدی بر سیاست جنائی، ترجمه علی حسین نجفی ایرند آبادی، تهران، نشر میزان، چاپ نخست، ۱۳۸۲.

تعریف دلماس مارتی اشاره کرد که معتقد است سیاست جنایی شامل کلیه شیوه‌ها و روش‌هایی می‌شود که هیأت اجتماعی از طریق آنها پاسخگویی به پدیده جنایی یعنی جرم و انحراف را سازمان می‌بخشد.

۱-۲-۲- مفهوم جرم

جرم^۵ در لغت به معنای «گناه، بزه و عمل خلاف قانون»^۶ آمده است. بزه را نیز، گناه، خطا، جور و حیف معنی نموده و بزهکاری را معادل گناهکاری و عدوان^۷ دانسته‌اند. جرم مترادف با واژه انگلیسی Crime است و این واژه از ریشه Crimen به معنی «فاصله گرفتن و جدا شدن» مشتق شده است.^۸ در ماده ۲ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، «هر رفتاری اعم از فعل یا ترک فعل که در قانون برای آن مجازات تعیین شده است جرم محسوب می‌شود».

۱-۲-۳- مفهوم شخص حقوقی

شخص حقوقی عبارت است از دسته‌ای از افراد که دارای منافع و فعالیت مشترک هستند یا پاره‌ای از اموال که به هدف خاصی اختصاص داده شده‌اند و قانون برای آنها شخصیت مستقلی قائل است، مانند شرکت‌های تجاری، دولت، دانشگاه تهران، انجمن‌ها. بنابراین شخص حقوقی موجودی است اعتباری که برای رسیدن به اهداف خاصی پدید آمده است.^۹

۱-۲-۴- مفهوم مسئولیت کیفری

به طور کلی باید گفت الزام شخص به پاسخ‌گویی در برابر تعرض به دیگران، خواه به جهت حمایت از حقوق فردی صورت گیرد و خواه به منظور دفاع از جامعه، تحت عنوان «مسئولیت کیفری» یا «مسئولیت جزایی» مطرح می‌شود. با این وجود، در هیچ یک از قوانین جزایی چه در گذشته و چه در حال حاضر، ماهیت حقوقی و تعریف مسئولیت کیفری به طور مشخص بیان نشده است. به هر حال مسئولیت کیفری نوعی الزام شخصی به پاسخ‌گویی آثار و نتایج نامطلوب پدیده جزایی یا جرم است. در واقع مسئولیت کیفری پلی است میان جرم و مجرم. یعنی عملی که جرم تلقی می‌شود باید به نحوی به یک شخص منتسب شود، این شخص همان مجرم است. مسئولیت کیفری عبارتست از ارتکاب جرمی که در قانون تصریح شده است در این نوع مسئولیت مرتکب، باید اراده و قصد مسئولیت داشته باشد. یعنی رابطه علیت بین عمل ارتكابی و جرم و خسارت وجود داشته باشد تا بتوان عمل را به او منتسب کرد. شخصی مسئول، علاوه بر مجازات قانونی ملزم به جبران خسارت هم می‌باشد. مسئولیت مدنی عبارتست از تعهد و الزام شخص به جبران زیان وارده به دیگری چه زیان و اراده در اثر عمل خود شخص یا اشخاص وابسته به او یا ناشی از اشیاء و اموال تحت مالکیت یا تصرف او باشد.^{۱۰} هرگاه شخص مسئول جبران خسارتی باشد می‌گوئیم مسئولیت مدنی دارد.

۲-۲- میان‌نظری

۲-۲-۱- عدم مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی

بر طبق این نظریه مسئولیت اشخاص حقوقی به دو دلیل قابل پذیرش نیست. اول اینکه در زمینه قابلیت اسناد، عموماً قوانین جزایی مسئولیت اشخاص حقیقی را که دارای اراده و اختیار آزاد می‌باشند در نظر می‌گیرد، لذا به لحاظ قضایی تعقیب شخصی که در عالم خارج حضور عینی نداشته و در واقع اختیاری از خود ندارد، غیر ممکن می‌نماید.^{۱۱} دوم اینکه از نظر اعمال مجازات، اصولاً مجازات‌هایی همچون سالب آزادی بر این اشخاص قابل اعمال نیست. مهمتر اینکه اگر ما مجازات را

5- Crime

۶ - معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران: انتشارات امیر کبیر، چاپ یازدهم، ۱۳۷۶، ص ۱۲۲۵.

۷ - همان، ص ۵۲۴.

۸ - نظری نژاد، محمد رضا، مبانی حقوق کیفری، پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، ۱۳۸۰، ص ۱۳۷.

۹. مدنی، جلال الدین، ۱۳۸۵، حقوق مدنی، جلد هفتم. چاپ اول، تهران، انتشارات پایدار. ص ۹۲

۱۰. حسینی نژاد، حسینقلی، ۱۳۷۰، مسئولیت مدنی، چاپ اول، تهران، بخش فرهنگی و دانشگاهی دانشگاه شهید بهشتی. ص ۱۳

۱۱. نوریها، رضا ۱۳۸۵، زمینه حقوق جزای عمومی، ن چاپ هفدهم، تهران، نشر داد آفرین. ص ۳۲۶

بر اشخاص حقوقی بار نماییم این اقدام در تضاد با اصل شخصی بودن مجازات ها است که فقط افرادی را که مرتکب جرم شده اند مستحق مجازات می داند.^{۱۲}

۲-۲-۲- دارا بودن مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی

وضع کنندگان این نظریه معتقدند موضوع مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی دیگر امری غیر واقعی نیست بلکه یک واقعیت قضایی را تشکیل می دهد. اشخاص حقوقی توسط اعضای که دارای اراده و اختیار آزاد هستند (به عنوان مثال اعضای هیأت مدیره) اداره می شوند که شخص حقوقی بالتبع دارای چنین اراده ای است و باید پاسخگوی اعمال خود باشد. لذا شخص حقوقی در صورت ارتکاب جرم ، دارای مسئولیت کیفری است.^{۱۳} اما در مورد عدم امکان اعمال مجازاتهایی همچون حبس ، این موضوع در حدی نیست که به عنوان یک مانع اساسی قلمداد گردد. اگر نتوان بر شخص حقوقی مجازات سالب آزادی اعمال کرد ، اما می توان وی را مضمول جزای نقدی و حتی مجازات های چون انحلال دانست. بدون شک اعمال مجازات آنها همچون اشخاص حقیقی خواهد بود. در واقع هدف تنها تأدیب نیست بلکه اهدافی چون پیشگیری و ارعاب نیز مد نظر است.^{۱۴} در عصر حاضر اشخاص حقوقی در بسیاری از جرائم طبق قوانین جزائی کشورهای اروپایی قابلیت تعقیب و محکومیت کیفری دارند.

۲-۳- اقسام سیاست جنایی

اگر خواسته باشیم سیاست جنایی را بر مبنای مجاری اعمال آن تقسیم نمائیم، آن را به چهار قسمت می توان تقسیم کرد. حال به توضیح مختصری پیرامون هر کدام می پردازیم:

۲-۳-۱- سیاست جنایی تقنینی (قانونی)

سیاست جنایی تقنینی به عنوان نخستین لایه سیاست جنایی در یک دولت قانونگذار عبارت است از تدبیر و چاره اندیشی قانونگذار در مورد جرم و پاسخ به آن که با توجه به وابستگی سیاست جنایی به نظام سیاسی هر کشور حالت های مختلفی به خود می گیرد. سیاست جنایی تقنینی سلیقه قانون گذاران مختلف و انتخاب های آنان در انواع جرایم و مجازات ها و به طور کلی نحوه مقابله با پدیده مجرمانه و دادرسی جرایم است. بنابراین این نوع سیاست جنایی علاوه بر اینکه از ضمانت های اجرایی قانونی برخوردار است، دایر مدار انواع دیگر آن بوده و بیانگر اصول کلی حاکم بر نظام کیفری یک جامعه است.^{۱۵} قانون در این مفهوم اعم از متون کیفری و غیر کیفری است و شامل مجموعه قواعد و مقررات اعم از آیین نامه ها، بخشنامه ها، دستورالعمل ها، مصوبات هیئت وزیران و ... می باشد. البته جایگاه کیفر به عنوان یک ابزار مناسبی در فرایند سیاست جنایی همواره مورد تردید بسیاری از صاحب نظران، بالاخص بعضی از بنیان مکتب تحقیقی بوده است.^{۱۶}

۲-۳-۲- سیاست جنایی قضایی

نقش مراجع قضایی، دادگاه ها و دادرها، در زمینه سیاست جنایی با اشکال مختلفی تجلی می کند که یکی از شناخته ترین امکاناتی که در اختیار دادگاهها گذاشته شده است که بتوانند پرونده هایی را که حتی وجود جرم در آنها احراز می گردد بایگانی نماید (موقعیت داشتن تعقیب) و از سوی دیگر از آنجا که دادگاهها موظفند قانون جزا را تفسیر کنند به نوعی در انشاء و ایجاد مقررات و قواعد شرکت می کنند و از این طریق می توانند در عین رعایت یک سیاست جنایی معین (که ممکن است خاص خود آنها هم باشد) در این امر سهیم شوند. در واقع سیاست جنایی قضایی، یک سری اصول و راهکارهایی است که در زمینه تقلیل بزهکاری در هر جامعه که از مجرای قضاوت عادلانه اعمال می گردد. «بدیهی است که آزاد گذاشتن قضاوت در اجرای سیاست قضایی شخصی خود که به نظر آنان مفید و موثر است، خالی از عیب نیست، آیا قضاوت آنان این خطر را در پیش ندارد

۲. همان. ۳۳۶

۳. گلدوزیان ، ایرج، ۱۳۸۵، حقوق جزای عمومی ایران، تهران، انتشارات دانشگاه تهران. ص ۱۷۷

۱. همان. ص ۱۷۷

۱۵ -نجفی ابرند آبادی، مقاله «سیاست جنایی»، مجله تحقیقات حقوقی، انتشارات دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۱۱ و

۱۲، انتشارات شفق، ص ۴۰۷.

۱۶ -لازرژی، کریستین، سیاست جنایی، ترجمه علی حسین ابرند آبادی، نشر یلدا، تهران، پاییز ۷۵. ص ۱۱ (مقدمه مترجم)

که خیلی ذهنی و شخصی باشد. آیا نمی توان بیم داشت که قاضی تحت تأثیر امور صرفاً محلی و موردی قرار گیرد یا اینکه توانایی لازم را جهت مرور وقایع گذشته نداشته باشد. منحرف کردن سیاست جنایی قانونگذار و دولت از طریق رویه و عملکرد قضایی که هدفهای دیگر را دنبال می کند یا مخالف استفاده از پاره ای ابزارها می باشد، مطلوب نیست.^{۱۷} یکی از نکات مهم در مورد نقش رویه قضایی در سیاست جنایی این است که از آنجا که دادگاه می تواند در بعضی موارد برای کامل کردن قوانین به عرف مراجعه کند و قواعد عرفی در بیشتر امور روشن نیست، پس دادگاه باید با مشاهده و تحقیق در مسائل اجتماعی، حکم مساله را بیرون بکشد. نقشی که رویه قضایی در این زمینه دارد به مراتب از اثر آن در تفسیر قوانین مهم تر است. در مورد آرای نوعی دیوان کشور هم باید گفت که این آراء هر چند کاستی هایی داشته باشند، قاعده حقوقی ایجاد می کند و این موضوع در نظام حقوقی ایران اهمیت فراوانی دارد، زیرا رایی که از اهمیت عمومی دیوان در مقام وحدت رویه صادر می شود، ارزشی برابر قانون پیدا می کند، به گونه ای که نه تنها پیروی از آن برای سایر دادگاهها در موارد مشابه ضروری است، بلکه ممکن است الهام بخش قانونگذار نیز باشد. بدین ترتیب می توان گفت سیاست جنایی قضایی نیز بر سیاست جنایی تقنینی تأثیر می گذارد و گاه فرایند قانونگذاری را به حرکت در می آورد.^{۱۸}

۲-۳-۳- سیاست جنایی اجرایی (دولتی)

قوای اجرایی هر مملکت یکی دیگر از مراجع اعمال سیاست جنایی است. نحوه برخورد قوه مجریه با مسئله انحراف و جرم و در واقع نحوه نظارت و اجرای قوانین مصوب قوه مقننه خود جایگاه مهمی در سیاست جنایی دارد که از آن به «سیاست جنایی اجرایی» یاد می شود. علاوه بر آن، سیاست جنایی اجرایی یا دولتی، اعمال راهکارهایی اساسی و موثر پیرامون تقلیل بزهکاری در جامعه به وسیله تصویب نامه و آیین نامه هایی که هر یک از بدنه قوه مجریه بدان عمل می نمایند می باشد.^{۱۹} نحوه اجرای قوانین علیه پدیده مجرمانه (جرم و انحراف) جایگاه خاصی در میان انواع سیاست جنایی دارد. علم اجرای تدابیر سرکوبگرانه که ریشه در واکنش های قهرآمیز جامعه علیه پدیده مجرمانه دارد، با ظهور کیفر متولد و با پیشرفت علوم جنایی مستقل شده است. این علم در اوایل امر «علم اجرای مجازاتها»، علم اجرای احکام جزایی، علم مجازات و علم درمان مجرمین نام نهاده شد.^{۲۰} و در نهایت به کیفرشناسی موسوم گردید.^{۲۱} با قبول مفهوم موسع سیاست جنایی باید اجرای تدابیر پیشگیرانه را نیز به این قلمرو مطالعاتی افزود.

۲-۳-۴- سیاست جنایی مشارکتی (مردمی)

یکی از موضوعات کاربردی قابل توجه در برنامه پیشگیری از جرم و عدالت کیفری، مشارکت و دخالت دادن هر چه سریع تر مردم و تشکیلات مردمی و نهادهای اجتماعی در برنامه سیاست جنایی، از مرحله تهیه و تنظیم این برنامه ها گرفته تا مرحله تدوین و اجرای آنهاست که آنرا تحت عنوان «سیاست جنایی مشارکتی» می نامیم.^{۲۲} گروهی معتقدند بالا بردن کارآیی یک سیاست جنایی، مشارکت عمومی را می طلبد. به علاوه شرکت دادن عموم از دید این افراد تنوعی واقع گرایی است که مسئولان جامعه را در جهت مردمی کردن تدابیر و برنامه های محلی آن سوق می دهد. پیشنهاد سیاست جنایی مشارکتی را سیاست جنایی توأم با مشارکت وسیع اعضای جامعه، یعنی در نظر گرفتن آثار ضرورت حیاتی، ایجاد اهرمهای تقویتی دیگری

۱۷- همان

۱۸- علی زاده، اشکلک، ۱۳۸۳، سیاست جنایی قضایی جمهوری اسلامی ایران، پایان نامه دکتری حقوق کیفری و جرمشناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ص: ۴۲

۱۹- قیاس، جلال الدین، ۱۳۸۳، مبانی سیاست جنایی تقنینی حکومت اسلامی (براساس فقه امامیه)، پایان نامه دکتری حقوق کیفری و جرمشناسی، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی

۲۰- کی نیا، مهدی، ۱۳۴۶، علوم جنایی (جلد سوم)، نشر دانشگاه تهران،

(از تعابیر یونانی در ارتباط با مجازات است و نخستین بار در سده نوزدهم در بحث «علم مجازات» مورد penology - کیفر شناسی^{۲۱}) استفاده قرار گرفت. کیفر شناسی دارای سه رشته عمده و مرتبط با یکدیگر است: مطالعه نحوه وضع و تنظیم قوانین کیفری (قانونگذاری کیفری)، بررسی شیوه های محاکمه و تعیین مجازات مجرمین (محکومیت کیفری) و چگونگی اعمال ضمانت اجراهای کیفری (اجرای مجازات).

۲۲- فتح الهی. سید سیامک، ۱۳۷۷، سیاست جنایی مشارکتی، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۲۴،

غیر از پلیس یا قوه قضائیه به منظور اعتبار بخشیدن بیشتر به یک طرح سیاست جنایی است که به وسیله قوه مجریه و مقننه تهیه و تدوین می‌گردد. استفاده از قدرت رسانه‌های جمعی، انجمن‌ها و شهروندان در ایجاد توافق و هماهنگی درباره سیاست جنایی ضروری است. پی بردن به اهمیت این موضوع و توجه به آن در عمل باید به شرکت دادن مردم در سیاست جنایی به کلیه تغییراتی که این کار به دنبال می‌آورد، بیانجامد.^{۲۳} این قسم از سیاست جنایی که دارای استراتژی‌های سازمان یافته یا خود جوش ضد بزهکاری است. با توجه به فرهنگ، آداب و رسوم و ارزش‌های اجتماعی از جامعه‌ای به جامعه‌ی دیگر متفاوت است. علی‌الاصول در جوامع سنتی خصوصاً جوامع مذهبی و جوامعی که نهادهای خانواده، مدرسه، مسجد و ... در آنها نقش اصلی را ایفا می‌نمایند. از وظایف خود فاصله نگرفته اند، سیاست جنایی مبتنی بر مشارکت مردم در بهترین و کم هزینه ترین استراتژی ضد بزهکاری است.^{۲۴} شایان ذکر است که هر چند در تعالیم اسلامی و فقه جزایی اسلام، تدابیر سیاست جنایی مشارکتی مغفول نمانده و آنها را باید کاملترین نوع سیاست جنایی مشارکتی دانست^{۲۵}، اما این تدابیر به طور آگاهانه و هدفمند هنوز جایگاه خود را در سیاست جنایی مبتنی بر شریعت اسلام نیافته است

۲-۳-۵- مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی

تا پیش از تصویب قانون جدید مجازات اسلامی در سال ۹۲ در قوانین مختلف سخنی از مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی وجود نداشت و تنها در قوانین پراکنده از جمله قانون تجارت در خصوص انحلال شخص حقوقی با حکم دادگاه در مواردی اشاره شده بود اما با تصویب قانون جدید، این موضوع هم در درجه بندی مجازات‌ها و هم در مواد بعدی به صراحت مورد اشاره قرار گرفت. بر اساس ماده ۱۴۳ قانون مجازات اسلامی «در مسئولیت کیفری اصل بر مسئولیت شخص حقیقی است و شخص حقوقی در صورتی دارای مسئولیت کیفری است که نماینده قانونی شخص حقوقی به نام یا در راستای منافع آن مرتکب جرمی شود...» اگر کسانی که مسئولیت اداره شخص حقوقی را برعهده دارند یا کسانی که به هر عنوانی خود را منتسب به یک شخصیت حقوقی معرفی می‌کنند، در صورتیکه در راستای این سمت یا در راستای منافع شخص حقوقی مرتکب جرمی شوند، شخص نمی‌تواند به بهانه انجام جرم به نفع شرکت از مسئولیت آن طفره برود و شخص حقیقی مرتکب جرم در کنار شخص حقوقی هر دو باید پاسخگوی رفتار مجرمانه باشند و بر همین اساس است که در ادامه ماده ۱۴۳ آمده است: «مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی مانع مسئولیت اشخاص حقیقی مرتکب جرم نیست.»^{۲۶} مسئولیت کیفری، دیگر مختص اشخاص حقیقی یعنی انسان‌ها نیست. چرا که قانون در ماده ۲۰ برای اشخاص حقوقی (شرکت‌ها، نهادها و موسسات دولتی یا خصوصی) نیز مسئولیت کیفری در نظر گرفته است. یعنی بر اساس این قانون، شرکت‌ها و موسسات نیز درست همانند افراد در صورت ارتکاب جرمی، مجازات خواهند شد. بنابراین چنانچه شخص حقوقی بر اساس ماده ۱۴۲^{۲۷} قانون مجازات ۱۳۹۲ مجرم شناخته شود، علاوه بر مجازات شخص حقیقی، شخص حقوقی که جرم را مرتکب شده است، محکوم خواهد شد.

۲-۴- سیاست جنایی تقنینی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی تا قبل از سال ۱۳۹۲

به طور کلی در قوانین جزایی ایران و به خصوص در قوانین راجع به مجازات عمومی و اسلامی (اعم از قوانین سال ۱۳۰۴، ۱۳۵۲، ۱۳۶۱ و یا قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰) مواد صریحی در زمینه ی مسئولیت جزایی اشخاص حقوقی نمی توان دید،

۲۳ - توجیهی عبدالعلی، ۱۳۷۷، جایگاه بزه دیده در سیاست جنایی ایران (رساله دکترای حقوق جزا و جرم‌شناسی)، دانشگاه تربیت مدرس، (دانشکده علوم انسانی)، ص: ۴۲

۲۴ - همان

۲۵ - صادقی، محمد هادی، ۱۳۷۳، گرایش کیفری سیاست جنایی اسلام، پایان نامه دکترای حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی، ص: ۷۵

۲۶ - همان

۲۷ - مسئولیت ناشی از فعل غیر، استثنایی بر اصل شخصی بودن مجازات است. یعنی شخصی که به خاطر عمل دیگری مجازات می‌شود، در حقیق «فاعل معنوی» عمل مجرمانه است و مسئولیت او به مسئولیت مجرم اصلی که مرتکب عمل شده و فاعل مادی جرم است ضمیمه می‌شود. بنابراین جز در مواردی که قانون‌گذار تعیین کرده، تحمیل مسئولیت کیفری ناشی از فعل غیر صحیح نیست. ماده‌ی ۱۴۲ در مقام بیان این استثناست.

اما جابجا و در برخی موارد قانون گذار گاه با صراحت و روشنی و گاه به طور ضمنی با مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی برخورد کرده است و غالباً همان شخص حقوقی را مسئول پاسخگویی دانسته است.^{۲۸}

الف) مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون تجارت

در قانون تجارت مصوب سیزدهم اردیبهشت ماه ۱۳۱۱ نیز مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در برخی از مواد مورد پذیرش قرار گرفته است که از آن جمله می توان به ماده ۲۲۰ این قانون اشاره نمود که بیان می دارد: «ماده ۲۲۰ - هر شرکت ایرانی که فعلاً وجود داشته یا در آتیه تشکیل شود و با اشتغال به امور تجاری خود را به صورت یکی از شرکتهای مذکور در این قانون در نیاورده و مطابق مقررات مربوطه به آن شرکت عمل ننماید شرکت تضامنی محسوب شده و احکام راجع به شرکتهای تضامنی در مورد آن اجرا می گردد. هر شرکت تجاری ایرانی مذکور در این قانون و هر شرکت خارجی که بر طبق قانون ثبت شرکتهای مصوب خرداد ماه ۱۳۱۰ مکلف به ثبت است باید در کلیه اسناد و صورت حساب ها و اعلانات و نشریات خطی یا چاپی خود در ایران تصریح نماید که در تحت چه نمره در ایران به ثبت رسیده و الا محکوم به جزای نقدی از دویست تا دو هزار ریال خواهد شد - این مجازات علاوه بر مجازاتی است که در قانون ثبت شرکتهای برای عدم ثبت مقرر شده.»

ب) مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون مقررات امور پزشکی و دارویی و مواد خوردنی و آشامیدنی

قانون مقررات امور پزشکی و دارویی و مواد خوردنی و آشامیدنی مصوب ۱۳۳۴/۳/۲۹ در ماده ۴ خود مسئولیت کیفری شخص حقوقی را مورد توجه قرار داده و اعلام می دارد: «هر مؤسسه پزشکی و دارویی که امور فنی آن به اتکای پروانه اشخاص ذی صلاحیت توسط افراد فاقد صلاحیت اداره شود از طرف وزارت بهداشت تعطیل می گردد...»^{۲۹}

پ) مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون صدور چک ۱۳۳۵

این قانون از جمله معدود قوانینی است که صراحتاً از مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی نام می برد و در ماده ۱۸ این قانون آمده بود: «اگر صاحب حساب شخص حقوقی باشد و عدم پرداخت مستند به شخص حقوقی باشد، مطابق این ماده قانونی شخص حقوقی دارای مسئولیت کیفری خواهد بود.»

ت) مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون جرائم رایانه ای

قانونگذار ایران هرچند تاکنون در پیش بینی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی پرگمان بوده ولی نقش رساهای اینترنتی (رایه دهندگان خدمات اینترنتی) در فضای سایبر و شمار فراوان آن ها، سبب شد تا با وجود انحصارگری دولت ایران در فضای سایبر، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی را به روشنی بپذیرد. جدایی ویژگی های فضای سایبر از فضای واقعی، جهتی برای این نیست تا پیش بینی نکردن مسئولیت کیفری شخص حقوقی در فضای واقعی پذیرفته شود، بلکه چنانکه گفته شد، قانونگذار کیفری ایران در بسیاری از قانون ها، یا شخص حقوقی را بزهدار دانست یا برایش ضمانت اجرای تامینی یا کیفری پیش بینی نمود ولی با این حال نسبت به عمومی سازی مسئولیت کیفری شخص حقوقی بیم داشت.^{۳۰}

۲-۴-۱- شرایط مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲

در ماده ۱۴۳ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲ اشخاص حقوقی را دارای مسئولیت کیفری دانسته و چنین مقرر می دارد: «ماده ۱۴۳- در مسئولیت کیفری اصل بر مسئولیت شخص حقیقی است و شخص حقوقی در صورتی دارای مسئولیت کیفری است که نماینده قانونی شخص حقوقی به نام یا در راستای منافع آن مرتکب جرمی شود. مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی مانع مسئولیت اشخاص حقیقی مرتکب جرم نیست.» شرایطی که در این ماده برای مسئولیت کیفری داشتن شخص

۲۸- مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در ماده واحده ضبط اموال متعلق به احزاب منحل شده: ماده واحده مربوط به ضبط اموال متعلق به احزابی که منحل می شوند مقرر می دارد: «اموال متعلق به هر حزب و هر دسته یا جمعیتی یا شبه جمعیتی که به هر نحوی از انحاء مشمول مواد ۱ و ۲ و ۳ و ۵ قانون مصوب خرداد ماه ۱۳۱۰ بوده و از طرف دولت به استناد اصل ۲۱ قانون اساسی منحل می شود ضبط می گردد.»

۲۹ - صادقی، محمد هادی، ۱۳۷۳، گرایش کیفری سیاست جنایی اسلام، پایان نامه دکتری حقوق جزا و جرمشناسی، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی، ص: ۵۶

۳۰ - بای، حسینی، ۱۳۸۸، بررسی فقهی - حقوقی جرائم رایانه ای، چاپ اول، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ص ۱۵۲

حقوقی تعیین نموده است عبارتند از: مرتکب جرم نماینده قانونی شخص حقوقی باشد. مرتکب جرم به نام شخص حقوقی مرتکب جرم شده باشد. یا مرتکب جرم در راستای منافع شخص حقوقی مرتکب جرم شده باشد.^{۳۱}

۲-۴-۲- سیاست جنایی تقنینی حاکم بر مسئولیت کیفری شخص حقوقی محکوم شده

ماده ۲۰ قانون جرایم رایانه ای (ماده ۷۴۸ قانون مجازات اسلامی) به ضمانت اجراهای شخص حقوقی مرتکب بزه رایانه ای می پردازد. در این ماده آمده است: «اشخاص حقوقی موضوع ماده فوق، با توجه به شرایط و اوضاع و احوال جرم ارتكابی، میزان درآمد و نتایج حاصله از ارتكاب جرم، علاوه بر سه تا شش برابر حداکثر جزای نقدی جرم ارتكابی، به ترتیب ذیل محکوم خواهند شد:

الف) چنانچه حداکثر مجازات حبس آن جرم تا پنج سال حبس باشد، تعطیلی موقت شخص حقوقی از یک تا نه ماه و در صورت تکرار جرم تعطیلی موقت شخص حقوقی از یک تا پنج سال.

ب) چنانچه حداکثر مجازات حبس آن جرم بیش از پنج سال حبس باشد، تعطیلی موقت شخص حقوقی از یک تا سه سال و در صورت تکرار جرم، شخص حقوقی منحل خواهد شد.»

از این رو ماده ۷۴۸ قانون مجازات اسلامی به سه کیفر جزای نقدی، تعطیلی موقت و انحلال می پردازد. کیفر نقدی مطلق و همگانی بوده و شخص حقوقی در برابر انجام هر بزه رایانه ای، محکوم به پرداخت آن خواهد بود. تعیین کیفر نقدی برای شخص حقوقی در دو گام انجام می گیرد. در گام نخست، حداکثر کیفر نقدی بزه رایانه ای پیش بینی شده در قانون که شخص حقوقی مرتکب شده است، لحاظ می شود. (مانند نشر اکاذیب موضوع ماده ۷۴۶ قانون مجازات اسلامی که چهل میلیون ریال است) و در گام دوم، با توجه به شرایط و اوضاع و احوال جرم ارتكابی، میزان درآمد و نتایج حاصله از ارتكاب جرم، حکم به سه تا شش برابر مبلغ حداکثر داده می شود. تعیین الزامی جزای نقدی برای شخص حقوقی نشانگر این است که گویا ماده ۷۴۸ تنها به بزه های موضوع قانون جرایم رایانه ای نظر داشته است، ولی بر پایه آن چه گفته شد، مسئولیت کیفری شخص حقوقی نسبت به همه جرایم رایانه ای پیش بینی شده در قانون های کیفری کنونی است و پیش بینی کیفر نقدی مشروط به پیش بینی این کیفر برای بزه رایانه ای مربوطه است و اگر کیفر نقدی پیش بینی نشده باشد، باید سراغ دو ضمانت اجرای تعطیلی موقت و انحلال رفت^{۳۲}. تعطیلی موقت نیز همانند جزای نقدی نسبت به همه بزه های رایانه ای ارتكابی شخص حقوقی اعمال می گردد، در حالی که انحلال شخص حقوقی تنها برای تکرار بزه رایانه ای است. بر پایه ماده ۷۴۸، برای تعیین کیفر تعطیلی موقت و انحلال، باید به حداکثر کیفر زندان روی کرد. چنانچه حداکثر مجازات حبس جرم رایانه ای تا پنج سال حبس باشد (مانند بیشتر بزه های^{۳۳} که در قانون جرایم رایانه ای پیش بینی شده)، تعطیلی موقت شخص حقوقی از یک تا نه ماه و در صورت تکرار جرم تعطیلی موقت شخص حقوقی از یک تا پنج سال. و چنانچه حداکثر مجازات حبس آن جرم بیش از پنج سال حبس باشد (مانند جاسوسی رایانه ای موضوع بند ب ماده ۷۳۱ قانون مجازات اسلامی یا تروریسم رایانه ای موضوع ماده ۷۳۹ قانون مجازات اسلامی)، تعطیلی موقت شخص حقوقی از یک تا سه سال و در صورت تکرار جرم، شخص حقوقی منحل خواهد شد. ^{۳۳} تعیین کیفر شخص حقوقی وابسته به این است که برای بزه ارتكابی، کیفر نقدی و حبس یا دست کم یکی از این دو تعیین شده باشد و گرنه تعیین کیفر با چالش رو برو می شود. برای نمونه طبق تبصره ۳ ماده ۷۴۲ قانون مجازات اسلامی چنانچه مرتکب اعمال مذکور در این ماده را حرفه خود قرار داده باشد یا به طور سازمان یافته مرتکب شود چنانچه مفسد فی الارض شناخته نشود، به حداکثر هر دو مجازات مقرر در این ماده محکوم خواهد شد. این تبصره با بند ۴ ماده ۷۴۷ قانون مجازات اسلامی که می گوید: «هرگاه تمام یا قسمتی از فعالیت شخص حقوقی به ارتكاب جرم رایانه ای اختصاص یافته باشد»، همخوانی بسیاری دارد و از این رو یک شخص حقوقی نیز می تواند مصداق تبصره پیش گفته باشد. حال اگر به

۳۱- میر محمد صادقی، حسین، جرایم علیه اشخاص، نشر میزان ج ۲، چ ۵، ص: ۱۶۸

۱. باستانی، برومند، ۱۳۸۹، جرائم کامپیوتری و اینترنتی جلوه ای نوین از بزهکاری، چاپ دوم، تهران، انتشارات بهنامی. ص ۱۶۶

۱. بای، حسینعلی، ۱۳۸۸، بررسی فقهی - حقوقی جرائم رایانه ای، چاپ اول، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی. ص ۱۵۸

۲۴ - ذریانی، محمد حسن، ۱۳۸۹، درآمدی بر سیاست جنایی جرائم سایبری، ماهنامه قضاوت، شماره ۳۹، ص ۵۲

تشخیص دادرسی، رفتار شخص حقوقی، افساد فی الارض شناخته شود، چه کیفری باید تعیین شود؟ در این حالت، بخردانه آن است که کیفرهای متناسب برای شخص حقوقی و حقیقی گزینش شود به این صورت که بر پایه بخش پایانی تبصره که به تعیین حداکثر هر دو مجازات حبس و جزای نقدی می پردازد؛ برای شخص حقوقی بر پایه ماده ۷۴۸ هم کیفر نقدی و هم تعطیلی موقت و برای شخص حقیقی در صورت احراز مفسد فی الارض بودن، کیفر محاربه تعیین شود.^{۳۵} تعیین کیفر برای شخص حقیقی از آن روست که با وجود مسئولیت کیفری شخص حقوقی، وی نیز باید پاسخگوی رفتار مجرمانه اش باشد، هر چند ادعا کند که بزه را برای سود شخص حقوقی و به نام وی انجام داده است. طبق تبصره ۲ ماده ۷۴۸ قانون مجازات اسلامی، مسئولیت کیفری شخص حقوقی مانع مجازات مرتکب نخواهد بود و در صورت نبود شرایط صدر ماده و عدم انتساب جرم به شخص حقوقی، فقط شخص حقیقی مسئول خواهد بود. همین درون مایه را بند ۴ ماده ۱۲ کنوانسیون بوداپست نیز پیش بینی کرده که بر پایه آن، اعمال اینگونه مسئولیتها بر شخص حقوقی نباید موجب سلب مسئولیت از اشخاص حقیقی مرتکب این جرایم شود.^{۳۶} اشخاص حقوقی تنها به جهت ارتکاب بزه های رایانه ای مسئولیت کیفری ندارند، بلکه ممکن است این مسئولیت برگرفته از پاس نداشتن سنجه های قانونی در ارائه خدمات اینترنتی باشد. مسئولیت کیفری در این جا رفتارهای غیرعمدی را هم در بر می گیرد. قانون جرایم رایانه ای، ارائه دهندگان خدمات را به دو دسته ۱- ارائه دهندگان خدمات دسترسی و ارائه دهندگان خدمات میزبانی پیش بینی کرده است.^{۳۷}

۲-۴-۳- مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون مجازات اسلامی ۱۳۸۸

با مرور در قوانین کشورمان در می یابیم که تا سال ۱۳۸۸ همواره برای پذیرش مسئولیت کیفری برای اشخاص حقوقی مقاومت شده است. چنین استنباط می گردد که تا سال ۱۳۸۸ سیاست جزایی ایران با وجود پیش بینی موارد محدودی، رویکرد ملموس و واضحی به پذیرش مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی از خود نشان نداده و رویکرد کلی سیاست تقنینی جزایی ایران مبتنی بر عدم پذیرش آن مسئولیت بوده است. همان گونه که در فصل قبل گفتیم در سال ۱۳۸۸ تصویب قانون جرایم رایانه ای نقطه عطفی در تغییر این سیاست محسوب شد که مقنن در ارتباط با جرایم رایانه ای بعنوان یک واقعیت قضایی در رابطه با مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی به نحو صریح به جرم انگاری پرداخت و از مقاومت پیشین در برابر موضوع چشم پوشی کرد. در سال ۱۳۹۲ با تصویب قانون مجازات اسلامی رویه قانون جرایم رایانه ای سال ۱۳۸۸ دنبال گردید و صراحتاً به این نکته که اشخاص حقوقی دارای مسئولیت کیفری هستند اشاره نمود که در ادامه به این مطلب در این قانون می پردازیم.

۲-۴-۴- سیاست جنایی تقنینی قابل اعمال بر اشخاص حقوقی

با توجه به قانون مجازات اسلامی چند نوع مجازات به شرح زیر قابل اعمال خواهد بود:

الف. انحلال شخص حقوقی؛ ب. مصادره ی کل اموال؛ پ. ممنوعیت از یک یا چند فعالیت شغلی یا اجتماعی به طور دائم یا موقت؛ ت. ممنوعیت از دعوت عمومی برای افزایش سرمایه به طور دائم یا موقت؛ ث. ممنوعیت از صادر نمودن برخی از اسناد تجاری (از قبیل چک، سفته و ...) حداکثر برای مدت پنج سال؛ ج. جزای نقدی؛ چ. انتشار حکم محکومیت به وسیله ی رسانه ها.

۲. ترکی، غلامعباس، ۱۳۸۹، نگرش علمی و کاربردی به قانون جرایم رایانه ای، ماهنامه دادرسی، شماره ۸۰، سال چهاردهم، ص ۲۸

۱. خرم آبادی، عبدالصمد، ۱۳۸۸، جرایم فناوری اطلاعات، رساله دکتری دانشگاه حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ص ۵۰

۳۷ طبق ماده ۲۱ قانون جرایم رایانه ای (۷۴۹ قانون مجازات اسلامی) ارائه دهندگان خدمات دسترسی موظفند طبق ضوابط فنی و فهرست مقرر از سوی کارگروه (کمیته) تعیین مصادیق موضوع ماده ذیل محتوای مجرمانه که در چهارچوب قانون تنظیم شده است اعم از محتوای ناشی از جرایم رایانه ای و محتوایی که برای ارتکاب جرایم رایانه ای به کار می رود را پالایش (فیلتر) کنند. در صورتی که عمداً از پالایش (فیلتر) محتوای مجرمانه خودداری کنند، منحل خواهند شد و چنانچه از روی بی احتیاطی و بی مبالاتی زمینه دسترسی به محتوای غیر قانونی را فراهم آورند، در مرتبه نخست به جزای نقدی از بیست میلیون (۲۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال تا یکصد میلیون (۱۰۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال و در مرتبه دوم به جزای نقدی از یکصد میلیون (۱۰۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال تا یک میلیارد (۱,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال و در مرتبه سوم به یک تا سه سال تعطیلی موقت محکوم خواهند شد

۱. طارمی، محمد حسین، ۱۳۸۶، گذری بر جرایم رایانه ای، ره آورد نور، شماره ۲۱، ص ۱۸

این مجازات‌ها بسته به نوع جرم و شدت جرم ارتكابی به نظر مقام رسیدگی کننده به جرم تعیین خواهد گردید. (امکان جمع دو مجازات وجود دارد) البته صحیح است که قانونگذاران ما با تصویب قوانین این‌چنینی گامی به جلو در خصوص جرم انگاری برداشته‌اند، اما تنها ۴ الی ۵ ماده در کلیه قوانین به این موضوع اختصاص یافته است و قانون در موارد بسیاری، نظیر فرض ادغام و انحلال شرکت و بازه‌ی زمانی پیش از تشکیل شرکت، تکلیفی را مشخص نکرده است؛ بنابراین نیاز است که در آینده قوانین برای مشخص کردن این جزئیات و بسیاری موارد دیگر پیش روند.

۲-۴-۵-سیاست جنایی اجرایی حاکم بر رفتار و مسولیت کیفری اشخاص حقوقی

مجازات‌هایی که برای شخص حقیقی در نظر گرفته می‌شود، به طور معمول درباره شخص حقوقی قابل اجرا نیست؛ شخص حقیقی را می‌توان محکوم به حبس و در موارد اشد مجازات بسته به جرم ارتكابی به اعدام محکوم کرد اما تصور حبس یا اعدام یک موسسه یا شرکت به راحتی قابل تصور و تائید نیست.^{۳۹} بنابراین بین مجازات اشخاص حقیقی و حقوقی تفاوت‌های جدی وجود دارد. به طور اصولی حدود، دیات و قصاص در خصوص اشخاص حقوقی قابل تصور نیست زیرا این مجازات‌ها شخصی است و هرکس مرتکب آن شود باید پاسخگوی رفتار خود باشد و به صرف وقوع جرم مستوجب حد، قصاص یا دیه از سوی یک از مسئولان یا منسوبان شرکت، نمی‌توان شرکت را به واسطه آن جرم مجازات کرد.^{۴۰} اما در مجازات‌های تعزیری وضعیت متفاوت تری از حدود و قصاص وجود دارد و بنابراین اشخاص حقوقی را تنها می‌توان به مجازات‌های تعزیری محکوم کرد. در قانون مجازات اسلامی جدید، مجازات‌های تعزیری در ۸ درجه مختلف تقسیم بندی شده‌اند که در بیان هریک از درجات مجازات، قانونگذار مجازات خاص اشخاص حقوقی در آن طبقه را نیز تعیین کرده است. بر اساس ماده ۱۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ که درجات مختلف مجازات‌ها بیان شده است، انحلال شخص حقوقی که در درجه ۱ مجازات‌ها هم ذکر شده، شدیدترین مجازات برای شخص حقوقی و انتشار حکم در روزنامه‌های کثیرالانتشار که در درجه ۶ مجازات‌ها آمده است، کمترین مجازات برای اشخاص حقوقی است. بر اساس ماده ۲۰ قانون جدید نیز در صورتی که شخص حقوقی بر اساس این قانون مسئول شناخته شود، با توجه به شدت جرم ارتكابی و نتایج زیان‌بار آن به یک تا دو مورد از موارد زیر محکوم می‌شود: الف- انحلال شخص حقوقی، ب- مصادره کل اموال، پ- ممنوعیت از یک یا چند فعالیت شغلی یا اجتماعی به طور دائم یا حداکثر برای مدت پنج سال، ت- ممنوعیت از دعوت عمومی برای افزایش سرمایه به‌طور دائم یا حداکثر برای مدت پنج سال، ث- ممنوعیت از اصدار برخی از اسناد تجاری حداکثر برای مدت پنج سال، ج- جزای نقدی، چ- انتشار حکم محکومیت به‌وسیله رسانه‌ها. نکته‌ای که در خصوص مجازات اشخاص حقوقی وجود دارد این است که تنها اشخاص حقوقی موضوع حقوق خصوصی قابل تعقیب و مجازات بوده و شرکت‌ها و موسسات دولتی، عمومی و عمومی غیردولتی که به اعمال حاکمیتی می‌پردازند قابل مجازات نیستند. محکومیت شخص حقوقی به جزای نقدی نیز متفاوت از اشخاص حقیقی بوده و مطابق با ماده ۲۱ قانون جدید، میزان جزای نقدی قابل اعمال بر اشخاص حقوقی حداقل دو برابر و حداکثر چهار برابر مبلغی است که در قانون برای ارتکاب همان جرم به‌وسیله اشخاص حقیقی تعیین می‌شود.

۲-۴-۵-۱-مجازات تکمیلی برای اشخاص حقوقی

از ۱۵ موردی که در ماده ۲۳ قانون مجازات اسلامی به عنوان مجازات‌های تکمیلی نامبرده شده است، در ۵ مورد امکان اجرای مجازات در خصوص اشخاص حقوقی نیز وجود دارد. در این ماده آمده است که «دادگاه می‌تواند فردی را که به حد، قصاص یا مجازات تعزیری از درجه شش تا درجه یک محکوم کرده است با رعایت شرایط مقرر در این قانون، متناسب با جرم ارتكابی و خصوصیات وی به یک یا چند مجازات از مجازات‌های تکمیلی زیر محکوم نماید...» از جمله مجازات‌هایی که در این ماده در خصوص شرکت‌ها و موسسات حقوقی قابل تصور و اجرا است می‌توان به مواردی مانند «منع از اقامت در محل یا محل‌های معین»، «منع از اشتغال به شغل، حرفه یا کار معین»، «منع از داشتن دسته چک و یا اصدار اسناد تجاری»، «توقیف وسایل

۳۹- عبداللهی، اسماعیل. (۱۳۸۹). درس‌هایی از فلسفه کیفری: درآمدی بر مسولیت کیفری بدون تقصیر در نظام‌های حقوقی ایران و انگلستان، چاپ اول، تهران، انتشارات خرسندی.

ارتکاب جرم یا رسانه یا مؤسسه دخیل در ارتکاب جرم» و «انتشار حکم محکومیت قطعی» اشاره کرد. منع از اقامت در خصوص اشخاص حقوقی می‌تواند منع از فعالیت در محل خاص تعبیر شده و در خصوص منع از اشتغال به شغل، کسب، حرفه یا کار معین نیز ماده ۳۰ قانون مجازات اسلامی، این امر را مستلزم لغو جواز کار یا پروانه کسب، حرفه یا کار معرفی کرده است. همچنین در ماده ۳۲ قانون مجازات اسلامی، منع از اصدار چک مستلزم ابطال برگه‌های سفید دسته چک و انسداد حساب جاری و ممنوعیت از درخواست مجدد افتتاح حساب جاری دانسته شده است.^{۴۱}

۲-۴-۶- مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲)

برای تحقق مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی وجود سه رکن: ارتکاب جرم توسط نماینده‌ی قانونی شخص حقوقی، ارتکاب جرم در محدوده‌ای که شخص حقوقی دارای شخصیت حقوقی است و اثبات مسئولیت کیفری این اشخاص، ضروری است. برای توجیه مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی چهار نظریه‌ی مسئولیت نیابتی، مسئولیت مستقیم، تقصیر جمعی و مسئولیت سازمانی مطرح شده، که در تدوین ماده‌ی ۱۴۳ از دو نظریه‌ی مسئولیت نیابتی و مسئولیت مستقیم، و در ماده‌ی ۷۴۷ از هر چهار نظریه مذکور استفاده شده است. دو شرط اختصاصی برای انتساب مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی، ارتکاب جرم به نام شخص حقوقی و ارتکاب جرم در راستای منافع شخص حقوقی است، وجود یکی از دو شرط فوق‌مقارن با ماده‌ی ۱۴۳ برای ارتکاب جرم عمومی توسط اشخاص حقوقی کفایت می‌کند، اما در ارتکاب جرایم رایانه‌ای اشخاص حقوقی، مطابق با ماده‌ی ۷۴۷ وجود توأمان هر دوی آن‌ها ضروری است. شرکت‌های دولتی که اعمال تصدی می‌کنند تحت شمول معافیت تبصره‌ی ماده‌ی ۲۰ قرار نمی‌گیرند، اعمال مجازات‌های مصادره‌ی اموال و انحلال علیه اشخاص حقوقی منوط به تحقق شرایط ماده‌ی ۲۲ یعنی تشکیل اشخاص حقوقی برای ارتکاب جرم و یا انحراف آن‌ها از هدف مشروع اولیه و فعالیت انحصاری مجرمانه است. مقررات مستثنیات دین مندرج در تبصره‌ی ۵ ماده‌ی ۱۹ مشمول مجازات مصادره اموال اشخاص حقوقی نیز می‌شود. کلمات کلیدی: اشخاص حقوقی، شخصیت حقوقی، مسئولیت کیفری، قانون مجازات اسلامی^{۴۲}

نتیجه گیری

عموما رفتار مجرمانه باید از سوی یک شخص دارای اراده و عقل به وقوع بپیوندد. نکته قابل توجه اینکه از آنجا که یک شرکت یا مؤسسه به تنهایی فاقد اراده است، تصور رفتار مجرمانه از سوی یک شرکت یا مؤسسه دشوار است؛ اما بوده اند کسانی که به اسم اداره شرکت و با نام شرکت مرتکب جرم شوند که در این صورت رفتار مجرمانه آنها شامل شرکت یا مؤسسه هم می‌شود. شاید در گذشته افراد به تنهایی جرمی را مرتکب می‌شدند، ولی امروزه این افراد در پوشش شرکت‌ها و یا مؤسسات اعمال مجرمانه خود را انجام می‌دهند. به همین جهت، دستگاه قضایی برای این شرایط و این که بتواند به این جرم‌ها رسیدگی کند، شرایط و قوانینی پیش‌بینی کرده است. طبق ماده ۱۴۳ قانون مجازات اسلامی «در مسئولیت کیفری اصل بر مسئولیت شخص حقیقی است و شخص حقوقی در صورتی دارای مسئولیت کیفری است که نماینده قانونی شخص حقوقی به نام یا در راستای منافع آن مرتکب جرمی شود...» شخصی که مسئولیت اداره شخص حقوقی را بر عهده دارد یا به هر عنوانی خود را منتسب به یک شخصیت حقوقی معرفی می‌کند، نمی‌تواند جرمی را به نفع شرکت مرتکب شود و از مسئولیت آن‌ها خالی کند و باید در کنار شخص حقوقی جوابگوی رفتار مجرمانه باشد که این مورد در ادامه ماده ۱۴۳ آمده که «مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی مانع مسئولیت اشخاص حقیقی مرتکب جرم نیست.» مجازات تعزیری در هشت درجه مختلف در قانون مجازات اسلامی جدید تقسیم‌بندی شده‌اند که قانونگذار در بیان هر یک از درجات مجازات، مجازات خاص اشخاص حقوقی در آن طبقه را نیز تعیین کرده است. بر اساس ماده ۱۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ که درجات مختلف مجازات‌ها بیان شده است: شدیدترین مجازات برای شخص حقوقی انحلال آن شخص که در درجه ۱ مجازات‌ها هم ذکر شده است. کمترین مجازات برای اشخاص حقوقی، انتشار حکم در روزنامه‌های کثیرالانتشار که در درجه ۶ مجازات‌ها آمده است. اگر شخص حقوقی طبق

۴۱ - الهام، غلامحسین و محسن برهانی. ۱۳۹۲، درآمدی بر حقوق جزای عمومی، واکنش در برابر جرم. تهران: نشر میزان، ص: ۴۲.

۴۲ - قزنی ارانی، محسن. ۱۳۹۳، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲)، پایان‌نامه. دولتی - وزارت علوم، تحقیقات، و فناوری - دانشگاه مازندران، کارشناسی ارشد کیومرث کلانتری | استاد مشاور: ابوالحسن شاکری، ص: ۴۵

ماده ۲۰ قانون جدید مسئول شناخته شود، با توجه به شدت جرم ارتكابی و نتایج زیان‌بار آن به یک تا دو مورد از موارد زیر محکوم می‌شود: الف- انحلال شخص حقوقی، ب- مصادره کل اموال، پ- ممنوعیت از یک یا چند فعالیت شغلی یا اجتماعی به طور دائم یا حداکثر برای مدت پنج سال، ت- از دعوت عمومی برای افزایش سرمایه به طور دائم یا حداکثر برای مدت پنج سال ممنوع خواهد شد، ث- ممنوعیت از اصدار برخی اسناد تجاری حداکثر برای مدت پنج سال، ج- جزای نقدی، چ- انتشار حکم محکومیت به وسیله رسانه‌ها. نکته قابل ذکر اینکه تنها اشخاص حقوقی موضوع حقوق خصوصی قابل تعقیب و مجازات بوده و شرکت‌ها و مؤسسات دولتی، عمومی و عمومی غیردولتی که به اعمال حاکمیتی می‌پردازند قابل مجازات نیستند. همچنین محکومیت شخص حقوقی به جزای نقدی نیز متفاوت از اشخاص حقیقی بوده و مطابق با ماده ۲۱ قانون جدید، میزان جزای نقدی قابل اعمال بر اشخاص حقوقی حداقل دو برابر و حداکثر چهار برابر مبلغی است که در قانون برای ارتکاب همان جرم به وسیله اشخاص حقیقی تعیین می‌شود. همچنین درباره مجازات تکمیلی برای اشخاص حقوقی باید گفت، امکان اجرای ۵ مورد از ۱۵ موردی که در ماه ۲۳ قانون مجازات اسلامی آمده است، در خصوص اشخاص حقوقی نیز وجود دارد. طبق این ماده «دادگاه می‌تواند فردی را که به حد، قصاص یا مجازات تعزیری از درجه شش تا درجه یک محکوم کرده است با رعایت شرایط مقرر در این قانون، متناسب با جرم ارتكابی و خصوصیات وی به یک یا چند مجازات از مجازات‌های تکمیلی زیر محکوم نماید ...» از جمله مجازات‌هایی که در خصوص شرکت‌ها و مؤسسات حقوقی در این ماده قابل تصور و اجراء است، می‌توان به مواردی مانند «منع از اقامت در محل یا محل‌های معین»، «منع از اشتغال به شغل، حرفه یا کار معین»، «منع از داشتن دسته چک و یا اصدار اسناد تجاری»، «توقیف وسایل ارتکاب جرم یا رسانه یا مؤسسه دخیل در ارتکاب جرم» و «انتشار حکم محکومیت قطعی» اشاره کرد. منع از اقامت در خصوص اشخاص حقوقی می‌تواند منع از فعالیت در محل خاص تعبیر شده و طبق ماده ۳۰ قانون مجازات، منع از اشتغال به شغل، کسب، حرفه یا کار معین به معنی لغو جواز کار یا پروانه کسب، حرفه یا کار می‌باشد. همچنین در ماده ۳۲ قانون مجازات اسلامی، منع از اصدار چک باید با باطل کردن برگه‌های سفید دسته چک و انسداد حساب جاری و ممنوعیت از درخواست مجدد افتتاح حساب جاری باشد. با توجه به اینکه سیاست جنایی حاکم بر مسئولیت کیفری اشخاص در قانون مجازات به صورت مفصل در قالب الف. انحلال شخص حقوقی؛ ب. مصادره‌ی کل اموال؛ پ. ممنوعیت از یک یا چند فعالیت شغلی یا اجتماعی به طور دائم یا موقت؛ ت. ممنوعیت از دعوت عمومی برای افزایش سرمایه به طور دائم یا موقت؛ ث. ممنوعیت از صادر نمودن برخی از اسناد تجاری (از قبیل چک، سفته و ...) حداکثر برای مدت پنج سال؛ ج. جزای نقدی؛ چ. انتشار حکم محکومیت به وسیله‌ی رسانه‌ها. در صورت رعایت تمامی شرایط پیش بینی شده است.

پیشنهادها

۱. در قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲ این مطلب که اشخاص حقوقی می‌توانند از تخفیف ماده ۳۷ این قانون استفاده نمایند یا خیر؟ مسکوت مانده است که خود موجب اختلاف نظر در بین حقوق دانان گردیده است که در متن پژوهش به آن پرداختیم. در این زمینه توصیه می‌شود به دلیل خاص بودن برخی از مجازات‌های اشخاص حقوقی با افزودن یک تبصره به ماده ۲۰ این قانون وضعیت اعمال کیفیات مخففه در خصوص اشخاص حقوقی روشن گردد.
۲. در مواد ۲۱ و ۲۲ قانون مجازات اسلامی شرایط و موارد اعمال مجازات‌های انحلال، مصادره اموال و جزای نقدی برای اشخاص حقوقی تعیین شده است اما در خصوص سایر مجازات‌های ماده ۲۰ همین قانون سخن گفته نشده است و با توجه به نوع این مجازات‌ها که عموماً و منطقی‌اً باید در موارد خاصی صادر گردند نیاز مبرم به تعیین شرایط اعمال آن‌ها احساس می‌شود تا عدالت کیفری با اعمال به جای هر مجازات در این زمینه تحقق پیدا نماید.

منابع

۱. باستانی، برومند، ۱۳۸۹، جرائم کامپیوتری و اینترنتی جلوه‌ای نوین از بزهکاری، چاپ دوم، تهران، انتشارات بهنامی
۲. بای، حسینعلی، ۱۳۸۸، بررسی فقهی- حقوقی جرائم رایانه‌ای، چاپ اول، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۳. ترکی، غلامعباس، ۱۳۸۹، نگرش علمی و کاربردی به قانون جرائم رایانه‌ای، ماهنامه دادرسی، شماره ۸۰، سال چهاردهم

۴. توجیهی عبدالعلی، ۱۳۷۷، جایگاه بزه دیده در سیاست جنایی ایران (رساله دکترای حقوق جزا و جرم‌شناسی)، دانشگاه تربیت مدرس، (دانشکده علوم انسانی)
۵. حسینی نژاد، حسینقلی، ۱۳۷۰، مسئولیت مدنی، چاپ اول، تهران، بخش فرهنگی و دانشگاهی دانشگاه شهید بهشتی
۶. حسینی، سید محمد، سیاست جنائی در اسلام و در جمهوری اسلامی ایران، تهران، انتشارات سمت و دانشگاه تهران، چاپ نخست، ۱۳۸۳
۷. خرم آبادی، عبدالصمد، ۱۳۸۸، جرائم فناوری اطلاعات، رساله دکتری دانشگاه حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.
۸. دزیانی، محمد حسن، ۱۳۸۹، مقدمه ای بر سیاست جنایی ایران در باب جرائم سایبری، ماهنامه قضاوت، شماره ۳
۹. رفیع زاده، علی. (۱۳۹۲). مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی حقوق عمومی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی
۱۰. صادقی، محمد هادی، ۱۳۷۳، گرایش کیفری سیاست جنایی اسلام، پایان‌نامه دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی
۱۱. طارمی، محمد حسین، ۱۳۸۶، گذری بر جرائم رایانه ای، ره آورد نور، شماره ۲۱
۱۲. عبداللهی، اسماعیل. (۱۳۸۹). درس‌هایی از فلسفه کیفری: درآمدی بر مسئولیت کیفری‌دین تقصیر در نظام‌های حقوقی ایران و انگلستان، چاپ اول، تهران، انتشارات خرسندی.
۱۳. علی زاده، اشکلک، ۱۳۸۳، سیاست جنایی قضایی جمهوری اسلامی ایران، پایان‌نامه دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران
۱۴. فتح الهی. سید سیامک، ۱۳۷۷، سیاست جنایی مشارکتی، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۲۴.
۱۵. قزنی ارانی، محسن، ۱۳۹۳، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲)، پایان‌نامه دولتی - وزارت علوم، تحقیقات و فناوری - دانشگاه مازندران، کارشناسی ارشد کیومرث کلانتری | استاد مشاور: ابوالحسن شاکری
۱۶. قیاس، جلال الدین، ۱۳۸۳، مبانی سیاست جنایی تقنینی حکومت اسلامی (براساس فقه امامیه)، پایان‌نامه دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی
۱۷. کی نیا، مهدی، ۱۳۴۶، علوم جنایی (جلد سوم)، نشر دانشگاه تهران،
۱۸. گلدوزیان، ایرج، ۱۳۸۵، حقوق جزای عمومی ایران، تهران، انتشارات دانشگاه تهران
۱۹. لازرژ، کریستین، سیاست جنایی، ترجمه علی حسین ابرند آبادی، نشر یلدا، تهران، پاییز ۷۵. (مقدمه مترجم)
۲۰. لودرژ، کریستین، درآمدی بر سیاست جنائی، ترجمه علی حسین نجفی ابرند آبادی، تهران، نشر میزان، چاپ نخست، ۱۳۸۲.
۲۱. مدنی، جلال الدین؛ ۱۳۸۵، حقوق مدنی، جلد هفتم. چاپ اول، تهران، انتشارات پایدار
۲۲. معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران: انتشارات امیر کبیر، چاپ یازدهم، ۱۳۷۶
۲۳. موسوی مجاب، سید درید، رفیع زاده، علی، ۱۳۹۴، دامنه مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون مجازات اسلامی، مقاله
- ۶، دوره ۴، پژوهشنامه حقوق کیفری، شماره ۱۳
۲۴. نجفی ابرند آبادی، مقاله «سیاست جنایی»، مجله تحقیقات حقوقی، انتشارات دانشکده حقوق دانشگاه حقوق دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۱۱ و ۱۲، انتشارات شفق
۲۵. نظری، نژاد، محمد رضا، مبانی حقوق کیفری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، ۱۳۸۰
۲۶. نوربها، رضا، ۱۳۸۵، زمینه حقوق جزای عمومی، ن چاپ هفدهم، تهران، نشر داد آفرین
۲۷. الهام، غلامحسین و محسن برهانی. ۱۳۹۲، درآمدی بر حقوق جزای عمومی، واکنش در برابر جرم. تهران: نشر میزان